

حوزه علمیة معاصر قم و چشم انداز پژوهش های آینده حدیثی

سید محمدکاظم سید طباطبائی

(دانشیار گروه نهج البلاغه و رییس دانشکده علوم و معارف حدیث دانشگاه قرآن و حدیث)

tabakazem@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۹

چکیده

دانش حدیث در صد سال گذشته، در حوزه علمیة قم به جایگاه شایسته ای دست یافته است، به گونه ای که جایگاه حدیث در سال ۱۴۰۱، قابل مقایسه با سال ۱۳۰۱ نیست. این نوشتار، با در نظر گرفتن دستاوردهای گذشته، به افق پیش رو چشم دوخته است، چشم انداز پژوهش های آینده حدیث در حوزه علمیة قم را مد نظر دارد و نیازهای سده آتی و ضرورت پژوهش در محورهای متفاوت ناظر به فهم معارف حدیث و دانش های حدیثی را پیشنهاد می دهد. پانزده محور از محورهای اصلی مورد توجه در سده آینده چون: اعتبارسنجی حدیث، تاریخ تحلیلی حدیث، اصالت سنجی روایات، مطالعات بینارشته ای، شناسنامه حدیث و ارتباطات فرامرزی، در این نوشتار بررسی شده اند که هر یک، زیرمجموعه هایی دارد و مهم ترین موضوعات و مسائل هر عنوان را یادآور شده است.

کلیدواژه ها: حوزه علمیة قم، پژوهش حدیثی، چشم انداز حدیث، سده حوزه.

«این مقاله با حمایت دبیرخانه دائمی کنگره یکصدمین سالگشت بازتأسیس حوزه علمیة قم،

دستاوردها و نکوداشت آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی رحمته الله علیه تألیف شده است.»

مقدمه

بزرگداشت سده حوزه علمیة قم در سال ۱۴۰۱، فرصت مناسبی است تا با نگاهی به گذشته،

تلاش‌های پیشین انجام گرفته در حوزه علوم و معارف حدیثی را رصد و چشم‌انداز آینده حدیث‌پژوهی در حوزه علمیه قم را تصویر کنیم. می‌توان با افتخار ادعا کرد که در صدسال گذشته، حوزه علمیه قم در پژوهش‌های حدیثی، گام‌های بلندی برداشته و موفقیت‌های چشمگیری داشته است. در مقایسه با دیگر دانش‌های حوزوی، همانند: معارف قرآنی، فقه، اصول، فلسفه، کلام، اخلاق و... پژوهش‌های حدیثی به گونه‌ای گسترده و متحول شده است که قابل مقایسه با سال ۱۳۰۰ شمسی نیست.

استمرار، رشد و تعالی معارف و علوم حدیثی، نیازمند بازخوانی دائمی ضرورت‌ها، نیازها، مبانی، روش‌ها و معرفی و واکاوی پژوهش‌های علمی و شایسته مبتنی بر آنهاست. حوزه‌های حدیثی نیازمند پژوهش، آموزش و سرمایه‌گذاری ویژه در حوزه علمیه قم این‌گونه است:

۱. مبانی حدیثی

مخاطبان متنوع حدیث و علوم پیرامونی آن، نیازمند طراحی و تدوین مجموعه‌های عالمانه روزآمد هستند؛ مجموعه‌هایی که این مخاطبان گوناگون را مورد توجه قرار دهند و مبانی حدیثی شیعه را به گویش امروزی تبیین کنند. بسیاری از نگاشته‌های مبنایی عمیق علمی و گسترده‌دامن معارف و علوم حدیث در روزگار کنونی، به سبب کم‌حوصلگی جامعه هدف، مخاطب کمتری یافته است. حل‌وای شیرین انتقال سریع اطلاعات، گاه صرفاً فروده و مخاطب را به گمان درک و فهم، دچار مشکل جهل مرکب کرده و این نیز از جمله مباحث اساسی در کلیات و مبانی حدیث‌پژوهی است.

از دیدگاه این قلم، عناوین زیر شایسته تلاش بیشتر در حوزه مبانی حدیث‌پژوهی است:

۱ - ۱. جایگاه سنت و حدیث در هندسه معرفت دینی؛

۱ - ۲. رابطه قرآن و حدیث؛

۱ - ۳. ارتباط حدیث با فرهنگ زمانه؛

۱ - ۴. چالش تاریخ‌مندی حدیث؛

۱ - ۵. تعامل حدیث و منابع معرفتی دیگر؛

۱ - ۶. چرایی و چگونگی مباحث بینارشته‌ای حدیث.

۲. اصالت‌سنجی روایات

تعامل حدیث امامیه با میراث‌های دیگر و تبیین میزان ارتباط، داد و ستد، مشترکات، مبادی و طرق آن، از موضوعات شایسته‌ی اهتمام است. در سال‌های اخیر، پژوهش‌هایی دقیق و کارآمد در این حوزه انجام شده و سبک و سیاق علمی مخصوص به خود یافته است. این شیوه، نیازمند گستردگی بیشتر و منضبط‌تر در سنجش اصالت روایات شیعی و تبیین علمی چرایی و ادله‌ی اثبات یا نفی اصالت مصادر حدیثی، روایات بلند، روایات اثرگذار و... است.

نیاز به بررسی تطبیقی ارتباط حدیث شیعه با دیگر میراث‌های کهن، در این موارد احساس می‌شود:

۱ - ۲. میراث دیگر فرقه‌های شیعی همانند: اسماعیلیه، زیدیه، واقفه و غالیان؛

۲ - ۲. مذاهب و فرقه‌های مسلمان همانند: اهل سنت، صوفیه، عرفا و فلاسفه؛

۲ - ۳. ادیان دیگر همانند: یهودی، مسیحی، مزدایی زرتشتی و مانوی؛

۲ - ۴. فرهنگ‌های کهن همانند: عرب، ایران، یونان، مصر، هند و چین.

۳. اعتبارسنجی حدیث

اطمینان به گزارشگری حدیث از سنت، نیازمند روشی علمی، منطقی، معقول، مقبول، کارآمد و با پشتوانه‌ی شایسته‌ی علمی است که اطمینان مخاطب به حکایت راست و درست و واقع‌نمایی آن یعنی سنت بودن گزارش را سبب شود و همچنین از ورود پیرایه‌هایی به سنت که عنوان حدیث یافته‌اند جلوگیری کند. روشن است که نه هر چه حدیث نام دارد، در گزارشگری از سنت صادق است و نه می‌توان به بهانه‌ی دشواری سنجش حکایتگری حدیث از سنت، حدیث را کنار نهاد و دست از دامن سنت شست. شیوه‌ی علمی و عقلایی، آن است که راه رسیدن از حدیث به سنت، با روش علمی طراحی شود و واقع‌نمایی گزارش‌های سنت احراز شود. اعتبارسنجی حدیث، اطمینان به واقع‌نمایی حدیث از سنت را پدید می‌آورد یا زایل می‌کند. از دوره‌ی آغازین صدور حدیث شیعه تاکنون، شیوه‌های اعتبارسنجی متفاوتی آزموده شده و بر اساس آن، دانش‌هایی نیز پدید آمده‌اند. در دوره‌ی اولیه، شیوه‌ی اعتماد به نسخه و طریقه‌ی فهرستی در میان عالمان شیعه رواج داشت. در سده‌های پسین، به سبب دوری از زمان صدور و نگارش حدیث، شیوه‌ی سندمحور پرنسب شد و

مبانی و منابع رجالی افزایش یافت. وثوق صدوری - که بر پایه جمع قرائن برای اطمینان از صدور بنا شده بود - نیز در دوره‌هایی فراز و فرود داشت. اخباری‌ها نیز دیدگاهی مبتنی بر قطعی بودن روایات کتب اربعه مطرح کرده‌اند که حجم فراوانی از منابع و روایات شیعه را شامل نمی‌شود و در موضوعات غیر فقهی، کاربردی ندارد. دلایل اثبات و نفی هر روش، منابع، مصادیق، تحلیل شیوه‌های متفاوت، ابزارهای نوین پژوهش و... از جمله موضوعاتی هستند که به پژوهش و آموزش نیاز دارند.

برخی از عناوین کلی شایسته پژوهش در این حوزه این گونه است:

۳ - ۱. مبانی اعتبارسنجی حدیث؛

۳ - ۲. شیوه‌های کهن و جدید اعتبارسنجی، تاریخ تطوّر، شبهات و اشکالات؛

۳ - ۳. دانش رجال (رویکردهای کهن و نو، تاریخ و منابع و فواید).

۴. شناسنامه حدیث

حدیث، مهم‌ترین رکن میراث کهن شیعه و میراث کهن ماست؛ خواه استناد متقن به معصوم داشته باشد یا استناد شایسته نداشته باشد؛ خواه آن را حکمت پیشینیان بشماریم که جامه حدیث پوشیده است یا حکایت از سنت بشماریم که به دلایلی اعتبار استنادی آن مستور مانده است.

شناسنامه‌دار کردن این میراث ناب و اصیل، می‌تواند به حفظ، تبیین اصالت، پالایش از ناسره، پیراستگی از آسیب‌ها و... یاری رساند. مراد از شناسنامه حدیث، چیزی مشابه شناسنامه افراد است که ویژگی‌های خاص و متمایز او را مشخص کرده است. طرح شناسنامه حدیث می‌تواند مرهم شایسته‌ای برای ادعاهای غیرعلمی نیز باشد.

لازم است برای هر متن حدیثی بلند و کوتاه، شناسنامه تشکیل شود و همه مباحث مرتبط با استناد و فهم آن حدیث در آن جمع‌آوری شود.

محورهای مورد توجه در شناسنامه حدیث این گونه است:

۴ - ۱. تبارشناسی حدیث (منبع اولیه و منابع عرضی)؛

۴ - ۲. معصوم یا معصومان قائل؛

۴ - ۳. راوی یا راویان اولیه؛

- ۴ - ۴. نسخه های متفاوت؛
- ۴ - ۵. نسخه بدل های جزئی؛
- ۴ - ۶. تفاوت نقل ها؛
- ۴ - ۷. آسیب های موجود و محتمل، چون: تقطیع، تصحیف و ادراج؛
- ۴ - ۸. سبب صدور؛
- ۴ - ۹. مؤیدات قرآنی و روایی؛
- ۴ - ۱۰. ارزیابی اسناد مطابق با آرای متفاوت رجالی؛
- ۴ - ۱۱. اعتبارسنجی صدور بر اساس سند، محتوا، منبع و قرائن؛
- ۴ - ۱۲. متون متفاوت یا معارض؛
- ۴ - ۱۳. متون مشابه در اهل سنت و سایر فرقه ها؛
- ۴ - ۱۴. متون مبین نقاط ابهام یا اشکال؛
- ۴ - ۱۵. تبیین های ارائه شده در رفع ابهام و اختلاف و مشکل؛
- ۴ - ۱۶. مقبولیت متن در دوره های کهن، میانی و متأخر؛
- ۴ - ۱۷. وجود و نقل حدیث در حوزه های متفاوت حدیثی؛
- ۴ - ۱۸. وجود و نقل حدیث در دانش های مرتبط مانند فقه و تفسیر و ...

۵. احیا، بازیابی و بازسازی نسخه ها و کتاب ها

تصحیح و تحقیق نسخه های کهن حدیثی شیعه با استفاده از شیوه های جدید و به کارگیری روش شناسی تصحیح متون از ضرورت های پژوهش حدیثی است. در سال های اخیر، نسخه های بیشتری از منابع کهن نیز دستیاب شده که می تواند دست مایه پژوهش دقیق تر باشد. همچنین تصحیح متون کهن حدیثی، از شکل فردی خارج شده و به شکل گروهی درآمده است. تصحیح گروهی، دقیق تر، کارآمدتر و سریع تر است. اکنون با استفاده از نسخه ها و امکانات جدید در دسترس، نیازمند تصحیح انتقادی همه منابع حدیثی و بازیابی و بازسازی متون مفقود هستیم. حتی کتاب هایی که پنجاه سال از تصحیح پیشین آن ها گذشته است، نیازمند تصحیح جدید هستند. افزون بر این، دانش تصحیح متون، نیازمند آموزش و پژوهش آکادمیک و روزآمد است.

اگرچه مصححان بزرگ پیشین و معاصر با استفاده از تجارب اساتید حوزوی و دانشگاهی مجرب و ماهر، همراه با تمرکز بر تجربه شخصی خود، کارهای بزرگی انجام داده و می‌دهند، ولی نهادینه شدن دانش تصحیح انتقادی، نیازمند ایجاد رشته تخصصی در حوزه و دانشگاه است که مجموعه نگاشته‌های تخصصی این رشته و آموزش منضبط و علمی کارگاهی را شکل دهد.

برخی از عناوین فرعی شایسته پژوهش در حوزه تصحیح نسخ از این قرار است:

۵ - ۱. یافتن نسخه‌ها و استفاده از دانش کتاب‌شناسی و نسخه‌خوانی؛

۵ - ۲. تصحیح دوباره همه منابع کهن حدیثی؛

۵ - ۳. آکادمیک کردن آموزه‌های علمی و مهارتی احیاء تراث؛

۵ - ۴. بازکاوی و بازیابی میراث حدیثی امامیه.

۶. دانش‌نامه‌های حدیث روزآمد

دانش‌نامه‌نویسی، شیوه‌ای رایج و مقبول در عصر حاضر است که می‌تواند مخاطبان را با عصاره پژوهش‌های محققان حوزه فکری خود آشنا کند. نیاز فراوان مخاطبان عام و خاص به دانش‌نامه‌های حدیث‌محور در روزگار معاصر، لزوم تدوین دانش‌نامه‌های حدیثی را افزون می‌کند. در سال‌های اخیر، دانش‌نامه‌های حدیثی‌ای چون: میزان الحکمة، الحیاء، دانش‌نامه قرآن و حدیث و... از اقبال فراوانی برخوردار بوده‌اند.

دانش‌نامه‌های حدیثی خاص مرتبط با یک دانش یا حوزه معرفتی، همانند دانش‌نامه احادیث اخلاقی نیز پژوهشی کاربردی و شایسته توجه است؛ زیرا حالت بین‌رشته‌ای دارد و از منظر دانشی خاص به قرآن و روایات نظر می‌کند.

شیوه تنظیم و نشر دانش‌نامه‌ها نیز گوناگون است. برخی همانند دانش‌نامه قرآن و حدیث بر ارائه نص متون قرآن و حدیث تمرکز دارند و برخی دیگر همانند دائرة المعارف قرآن کریم به ارائه مستقیم نصوص نمی‌پردازند؛ بلکه به ارائه نتایج به دست آمده از تحقیق در متون قرآن و حدیث اهتمام دارند.

برخی از عناوین پیشنهادی برای تدوین دانش‌نامه‌های حدیثی، عبارت‌اند از:

۶ - ۱. دانش‌نامه احادیث اعتقادی؛

۶ - ۲. دانش‌نامه احادیث اخلاقی؛

۶ - ۳. دانش‌نامه احادیث تربیتی؛

۶ - ۴. دانش‌نامه احادیث اجتماعی؛

۶ - ۵. دانش‌نامه احادیث اقتصادی؛

۶ - ۶. دانش‌نامه احادیث سیاسی؛

۶ - ۷. دانش‌نامه دعا و مناجات؛

۶ - ۸. دانش‌نامه علوم حدیث.

۷. فقه الحدیث

سنت در پی راهنمایی و تعالی بخشی مردمان است و این مهم، تنها در سایه فهم صحیح از حدیث پدید می‌آید. سفارش معصومان علیهم‌السلام به برتری غیرقابل مقایسه درایت حدیث با روایت حدیث نیز ناظر به این موضوع است. از این رو دانش فقه الحدیث، دانش‌های در مجموعه دانش‌های حدیثی است و کاربست آن، مهم‌ترین وظیفه پژوهشگر حدیث است.

برخی از عناوین شایسته پژوهش در این حوزه از این قرار است:

۷ - ۱. مبانی و روش‌های فهم حدیث؛

۷ - ۲. مباحث نوپدید در فهم متن؛

۷ - ۳. واژه‌پژوهی تحلیلی؛

۷ - ۴. تحلیل شیوه‌های فهم حدیث دانشمندان پیشین؛

۷ - ۵. شبهات ناظر به فهم متن؛

۷ - ۶. تولید نمونه‌های شایسته از شرح احادیث.

۸. تاریخ و سیره پیامبر اکرم و اهل بیت علیهم‌السلام

تاریخ معصومان علیهم‌السلام، گزارش وقایع و حوادث مربوط به آنان است و زیرمجموعه حدیث قرار می‌گیرد و معیارهای حدیث‌پژوهی بر آن حاکم است. از این رو با مباحث تاریخی غیر مرتبط با معصومان متفاوت است و نباید با معیارهای صرفاً تاریخی سنجیده شود.

سیره معصومان به عنوان الگو و اسوه نیز نیازمند پژوهشی جدی است که مبانی و روش‌های

خاص خود را دارد. تحلیل سیره ناظر به فرهنگ زمانه صدور، استخراج معیارها و ملاک‌های عمل و رفتار معصوم و روزآمد کردن آن مطابق با زندگی امروزی، از جمله مباحث شایسته در سیره‌پژوهی است.

مباحث زیر در عرصه تاریخ و سیره معصومان، شایسته پژوهش منضبط است:

- ۸ - ۱. مباحث نظری و مبنایی ویژه تاریخ معصومان؛
- ۸ - ۲. مبانی، اصول و روش‌های تاریخ تحلیلی معصومان؛
- ۸ - ۳. تبیین تاریخ تحلیلی معصومان؛
- ۸ - ۴. ارزیابی گزارش‌های تاریخی به شیوه حدیث‌پژوهی؛
- ۸ - ۵. روش فهم و کاربست سیره؛
- ۸ - ۶. مطالعات سیره‌پژوهی (تحلیلی - انتقادی)؛
- ۸ - ۷. تدوین سیره ائمه براساس منابع حدیثی و تاریخی؛
- ۸ - ۸. دانش‌نامه سیره پیامبر و اهل بیت (علیهم‌السلام)؛
- ۸ - ۹. روش‌شناسی سیره‌پژوهان سرشناس امامیه؛
- ۸ - ۱۰. عصری‌سازی سیره.

۹. مطالعات بینارشته‌ای

قرآن و حدیث، منبع و معیار معرفت دینی هستند و می‌توانند در تعامل با دانش‌های دیگر به‌ویژه علوم انسانی، زمینه استفاده بهینه و شایسته در دانش‌های دین‌محور را فراهم کنند. مطالعات بینارشته‌ای - که یک سوی آن، قرآن و حدیث و سوی دیگر آن، علوم انسانی و تجربی است -، نیازمند مبانی و روش‌های ویژه است. افزون بر مبانی و روش، اثرگذاری معارف دینی در علوم انسانی نیز نیازمند ارائه نمونه‌های دقیق و علمی است که به دور از افراط و تفریط، جایگاه معارف دینی در دانش‌های بشری ارتقا یابد و از افتادن در دام منحصر کردن دانش در معارف دینی و یا بی‌نیازی مطلق دانش به معارف دین، پرهیز شود.

برخی از عناوین شایسته پژوهش در این عرصه، بدین قرار است:

- ۹ - ۱. طراحی، تبیین و نقد روش‌شناسی (متدولوژی) مطالعات بینارشته‌ای بر محور قرآن و حدیث؛

- ۹ - ۲. پژوهش‌های کارآمد مبتنی بر قرآن و حدیث؛
 ۹ - ۳. رابطه حدیث با دانش‌های دیگر (پزشکی، نجوم و...).

۱۰. مشکل الحدیث

روایات دشوار، همیشه مورد توجه عالمان و فرهیختگان حدیث‌پژوه بوده است؛ خواه روایاتی که غرابت لفظی دارند و مضمون عالی آنها دور از دسترس مخاطبان عادی قرار دارد، خواه با دیگر معارف قطعی و مطمئن ما متفاوت جلوه می‌کند. در سال‌های اخیر، نگاهی‌های شایسته‌ای با این رویکرد نوشته شده و دانش مشکل الحدیث و نمونه‌های آن، گستردگی شایسته و مقبولی یافته است. روایات دشوار فراوانی نیز هستند که نیازمند پژوهش‌های علمی جدیدند. تبادل فرهنگ‌ها در دوره حاضر، نمونه‌های جدید و عمومی‌تر روایات مشکل را برای مخاطبان خاص یا توده مردم، نمایان ساخته است. برخی از روایاتی که در روزگار پیشین، پذیرفته جلوه می‌کرد، در دوره معاصر، مشکل می‌نمایند. اقناع مخاطب نسبت به تبیین این روایات، دشوارتر شده و به استدلال متقن، روزآمد و مقبول، نیازمند است.

برخی از عناوین کلی شایسته پژوهش در این حوزه از این قرار است:

- ۱۰ - ۱. روایات ناظر به تفاوت اقوام و اصناف مردم؛
 ۱۰ - ۲. روایات ناظر به گروه‌های خاص به‌ویژه روایات مرتبط با جنسیت (زنان) و شهرها؛
 ۱۰ - ۳. روایات ناظر به عالم تکوین از جمله نظام کیهانی و طبیعت؛
 ۱۰ - ۴. روایات ناسازگار با فرهنگ زمانه جدید.

۱۱. شبهات حدیثی

گسترش رسانه‌های ارتباطی، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی همراه با رواج روحیه پرسشگری و روند تبادل فرهنگ‌ها و... نتایج مفیدی در ترویج قرآن، حدیث و فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام داشته و تولید محتوای حدیثی را گسترش داده است.

از سوی دیگر، به سبب همان نکات گفته شده، شبهات حدیثی به‌ویژه در میان مخاطبان عام نیز گسترش یافته است. افرادی که بدون طی کردن مقدمات ضروری و لازم دانش‌های حدیث، با متونی روبه‌رو می‌شوند که پیش از این، تنها افراد متخصص از آن آگاه بودند و نسبت به آن

سخن می‌گفتند. از این رو، رویش بذر شبهه در ذهن برخی از افراد جامعه، طبیعی است. همچنین هجوم مخالفان معارف نقلی به متون حدیثی و باور مردمان نیز افزایش یافته و سبب گسترش شبهات شده است. نقل روایات ضعیف و مستبعد از منابع ناشناخته در محافل و منابر عمومی و بازتاب گسترده فیلم و صوت آن در فضای مجازی نیز سبب گسترش شبهات حدیثی شده و می‌شود. از این رو رصد شبهات متنی و بی‌رامونی حدیث و پاسخگویی به آن‌ها وظیفه حدیث‌پژوهان در سال‌های آینده است.

موارد زیر از جمله کارهای لازم در این عرصه است:

- ۱۱ - ۱. رصد و گونه‌شناسی شبهات؛
- ۱۱ - ۲. پاسخگویی عمومی به شبهات با در نظر گرفتن ویژگی‌های فضای مجازی؛
- ۱۱ - ۳. پاسخگویی علمی و تخصصی به شبهات؛
- ۱۱ - ۴. موضع‌گیری مراجع ذیصلاح نسبت به احادیث منکر؛
- ۱۱ - ۵. گردآوری، بررسی، ارزیابی و تحلیل نقدهای مرتبط با حدیث شیعه.

۱۲. تاریخ حدیث / تاریخ دانش‌های حدیثی

شیوه پژوهشی تاریخ تحلیلی، نیاز به پژوهش در زوایای پنهان پیشینه حدیث و علوم حدیث را پیش روی ما نهاده است. منابع جدید، ابزارهای نوین، شیوه‌های پژوهش جدید، امکان نشر سریع و ارزیابی بازخورد پژوهش، آشنایی گسترده‌تر با پژوهش‌های فرامنطقه‌ای، مطالعات بوم‌شناسی حدیث و... زمینه پژوهش عمیق‌تر در تاریخ حدیث و علوم حدیثی را سبب شده است.

از این رو پژوهش‌های جدید شایسته‌ا‌هت‌مام بیشتر در این مباحث، عبارت‌اند از:

- ۱۲ - ۱. تاریخ مضاف دانش‌های حدیثی (تاریخ دانش رجال، تاریخ دانش درایه و تاریخ فقه الحدیث)؛

- ۱۲ - ۲. تاریخ تحلیلی حدیث شیعه؛
- ۱۲ - ۳. تاریخ تحلیلی حوزه‌ها و مکتب‌های حدیثی؛
- ۱۲ - ۴. مطالعات بوم‌شناسی حدیث؛
- ۱۲ - ۵. کتاب‌شناسی تحلیلی - انتقادی منابع حدیثی فرقه‌های مختلف.

۱۳. مطالعات تطبیقی

مطالعات تطبیقی در حوزه حدیث شیعه و اهل سنت همچون تاریخ حدیث، منابع حدیثی، مسائل و موضوعات حدیثی، اندیشه‌نامه‌ راویان و مؤلفان حدیث‌پژوه، به مقایسه معارف و دانش‌های پیرامونی حدیث در میان مذاهب اسلامی می‌پردازد و مشترکات و نقاط اختلاف آنها را با هم می‌سنجد. این شیوه می‌تواند نسبت به معارف نقلی دین اسلام و سایر ادیان نیز انجام شود.

۱۴. پژوهش‌های حدیثی مستشرقان

در دو سده اخیر، پژوهش‌های مستشرقان درباره میراث اسلامی، افزون شده است. اگرچه شمار اندکی از آنها شایسته بوده و روند جدیدی در حدیث‌پژوهی ایجاد کرده‌اند، بیشتر آنها در پی تضعیف میراث نقلی مسلمانان بوده‌اند.

قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بیشتر این پژوهش‌ها ناظر به حدیث اهل سنت بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و معرفی چهره اسلام شیعی به جهان، پژوهش‌های غربیان نسبت به معارف نقلی شیعه شتاب گرفت؛ گاه مغرضانه و گاه برگرفته از روحیه پژوهشی متفکران غربی.

در سالیان اخیر، پژوهشگرانی به صحنه آمده‌اند که زاده سرزمین‌های اسلامی هستند؛ ولی دل‌بستگی به فرهنگ اسلامی و شیعی نداشته‌اند و از تفکر پژوهشگران غربی در مواجهه با میراث حدیثی شیعه پیروی می‌کنند. از این رو تلاش در تبیین، افراز و پاسخگویی پژوهش‌های استشرافی، لازم و ضروری است.

موارد شایسته پژوهش در این عرصه بدین قرار است:

- ۱۴ - ۱. بررسی و واکاوی پژوهش‌های علمی و تفکیک آن از مطالب مخرب؛
- ۱۴ - ۲. شناسایی، گردآوری و پاسخگویی به خدشه‌های وارده؛
- ۱۴ - ۳. شناسایی الگوی پژوهش غربی برای پاسخگویی به آن؛
- ۱۴ - ۴. تربیت پژوهشگران چندزبانه برای رابطه علمی با مستشرقان و رفع شبهات.

۱۵. ارتباطات فرامرزی

پژوهش‌های حدیثی در حوزه علمیه قم پس از انقلاب اسلامی ایران، رشد قابل توجهی داشته

است. متأسفانه بیشتر این پژوهش‌ها در تنگنای زبان فارسی محصور شده‌اند و تنها شمار محدودی از آنها به زبان عربی ترجمه شده‌اند و پژوهشگران غیر فارسی‌زبان، با دستاوردها و نتایج پژوهش‌های حوزه علمی‌قم آشنا نیستند.

لازم است تلاش جدیدی در این عرصه صورت گیرد و پژوهش‌های شایسته ارائه به زبان‌های دیگر، شناسایی و ترجمه شوند. قدم اول در این عرصه، ترجمه چکیده مقبول پژوهش‌های حدیثی به زبان‌های پرمخاطب عربی، انگلیسی و فرانسوی است. زبان‌های اردو، ترکی، روسی، اسپانیایی، آلمانی، مالایی، چینی، و هندی نیز در مرحله بعد قرار می‌گیرند.

